

نفوذ موسیقی خاورمیانه در موسیقی اروپا

از دکتر همدی فروغ

نفوذ موسیقی خاورمیانه در موسیقی اروپا از جمله مسائلی است که در چهل پنجاه سال اخیر مورد توجه و تحقیق بسیاری از خاورشناسان و موسیقی-دانان اروپا قرار گرفته است. در سلسله مقالاتی که تحت عنوان «آلات موسیقی قدیم ایران و دیگر کشورهای خاورمیانه» در شماره‌های قبل این مجله مندرج است مواردی از این نفوذ را استنباط میتوان کرد. قرار بود که در این شماره نیز درباره «رباب» مطلب را ادامه دهیم ولی بعللی آنرا بشماره آینده موکول میکنیم.

در مقالات سابق این نکته تا حدی معلوم شد که در دوره قرون وسطی خنیاگران و سازندگان دوره کرد اروپا نه تنها سازهای شرقی از قبیل بربط و رباب را از ملل خاورمیانه اقتباس کردند بلکه طرز نواختن آنها را نیز از ایشان فرا گرفتند. اکنون در این مقاله میخواهیم بگوئیم که ملل اروپا نه تنها در موسیقی عملی بلکه در موسیقی نظری نیز بملل خاورمیانه مدیون هستند، و با مراجعه بآثاری که از حکما و متفکران صدر اسلام بزبان لاتین ترجمه شده میزان اهمیت این نفوذ بر ما معلوم میشود.

سه تن از علما و حکمای بزرگ اسلام، دوتا ایرانی و یک نفر از مردم اسپانیا، بیش از دیگران در این نفوذ سهیم بوده‌اند. این سه تن عبارتند از اول ابو نصر محمد فارابی^۱ که تاریخ وفاتش سال ۳۳۹ هجری بوده و چون در حدود هشتاد سال زندگی کرده تاریخ تولدش در حدود سال ۲۶۰ هجری

فرض شده است؛ دوم شیخ الرئیس ابوعلی بن سینا^۱ که تاریخ تولدش ۳۷۰ و تاریخ وفاتش ۴۲۸ هجری است؛ و سوم ابوالولید معروف بابن رشد^۲ از حکمای اندلس است که در سده ششم هجری میزیسته است.

کتابها و رساله‌های این سه تن در قرون وسطا بزبان لاتن ترجمه شده و مورد استفاده دانش پژوهان اروپا قرار گرفته و مخصوصاً در مدارس و دارالعلمهای اروپای غربی جزء کتابهای درسی دانشجویان شده است. مهمترین آثار این حکمای عالیقدر در باره موسیقی که بزبان لاتن ترجمه شده از اینقرار است:

۱- احصاء العلوم^۳ حکیم فارابی

۲- رساله فی النفس^۴ و همچنین رساله فی تقاسیم الحکمه^۵ از تصنیفات

شیخ الرئیس

۳- شرح فی النفس الارسطوطالیس^۶ از تألیفات ابن رشد

ولی قدیمترین این آثار که هم در بین حکمای بزرگ اسلام وهم بعد از ترجمه آن بلاتن بین دانشمندان اروپا شهرت فراوان داشته و بیش از همه مورد مراجعه بوده و بآن استناد میشده است احصاء العلوم فارابی بوده است. بعقیده عموم محققان و دانشمندان قدیم و جدید بین حکمائی که در دوره قرون وسطی راجع بموسیقی کتاب نوشته اند حکیم فارابی بر همه فضیلت داشته و رساله هائی که در این باب نوشته جامعترین آثار نوع خود بوده است. تتبعات او در موسیقی نظری کاملتر از تحقیقات حکمای یونان قدیم بوده و مدت چند قرن معتبرترین مرجع علما و حکما محسوب میشده است.

فضیلت فارابی بر سایر حکمای معاصر و بعد از او این است که فارابی نه تنها در موسیقی نظری بلکه در موسیقی عملی نیز تبحر داشته و داستانهای معروفی در اینخصوص باو نسبت داده اند که ما فعلاً ذکر آن در اینجا خودداری میکنیم.

رودلف درلانزه^۷ مترجم کتاب الموسیقی الکبیر فارابی^۸ بفرانسه می-

۱- Avicenna - ۲ Averröes - ۳ De Scientus - ۴ De Anima

۵- De Divisione Scientiarum

۶- Commentarius in Aristotelis de Anima

۷- Baron Rodolphe d'Erlanger

۸- Al - Farabi , Grand traité de la musique, traduction

française par Baron Rodolphe d'Erlanger

گوید فارابی بزرگترین محقق موسیقی نظری در دوره قرون وسطی بوده است.

فارمر^۱ نقاد و دانشمند معروف انگلیسی مینویسد: «بجرات میتوان گفت که مقدمه (مدخل) کتاب معروف فارابی موسوم بنو سیقی الکبیر اگر کاملتر و جامعتر از نوشته‌های ارسطو درباره موسیقی نباشد مسلماً با آن در يك ردیف میباشد.»^۲

قسمت اعظم آثار نویسندگان و حکمای بزرگ یونان تا موقع ظهور فارابی بزبان عربی درآمده بود و این فرصت بسیار مناسبی بود برای فارابی که بتواند از تحقیقات و کشفیات حکمای متقدم اطلاع حاصل کند. آثار ارسطو و اریستو کسنوس و اقلیدس و بطلمیوس همه بزبان عربی ترجمه شده بود درحالیکه مردم اروپا نه تنها از وجود آثار مزبور اطلاع نداشتند بلکه حکما و متفکران یونان را هم نمیشناختند.

برای اینکه خط سیر این نفوذ و تأثیر آن در اروپا معلوم شود ناگزیریم شرحی باجمال درباره تاریخ توسعه حکومت اسلام بسمت اروپا بیان کنیم. از آنجا که نفوذ فرهنگی و هنری فقط در سایه وجود نفوذ سیاسی و اقتصادی میسر میباشد برای روشن شدن مطلب راجع بنفوذ سیاسی اسلام در اروپا باید مطالبی بطور اجمال بیان شود، فتوحاتی که در آسیای صغیر و ایتالیا و مخصوصاً در اسپانیا نصیب نیروهای نظامی حکومت اسلامی شد در بسط نفوذ فرهنگی و هنری کشورهای خاورمیانه در اروپا تأثیر بسزائی داشته است. هنوز از ظهور اسلام بیست سالی نگذشته بود که آسیای صغیر بتصرف مسلمانان درآمد و در قرن دوم هجری مسلمانان جزیره ساردنی را که در جنوب ایتالیا قرار دارد متصرف شدند. این جزیره نزدیک سه قرن بتناوب در تصرف ایشان بود. جزیره مالت واقع در جنوب شبه جزیره ایتالیا نیز بتصرف ایشان درآمد. ولی مهمترین متصرفات نیروهای اسلام در حوزه ایتالیا یکی جزیره سیسیل بود و یکی هم يك سلسله اراضی واقع در سواحل خاك اصلی ایتالیا.

اما در اسپانیا متصرفات حکومت اسلامی بطور کاملتر صورت گرفت.

Farmer — ۱

Farmer, Historical Facts for Arabian influence — ۲

در اواخر سده اول هجری طارق سردار بزرگ عرب از سواحل افریقای
 شمالی باراضی اسپانیا حمله ور شد. دوسالی بیش نگذشت که تمام اراضی
 آن سرزمین تا حدود سلسله جبال پیرنه بتصرف سربازان اسلام درآمد و
 اراضی مزبور در حدود هشت قرن در تصرف خلفای اموی اندلس باقی بود.
 بنابراین ملاحظه میکنیم که دامنه دولت اسلامی از سمرقند درترکستان
 تا قرطبه در اسپانیا امتداد داشته و کشورهای متمدن و با فرهنگی مثل ایران
 و مصر و سوریه و روم شرقی را شامل میگرددیده است. کشورهای مزبور در
 پیدایش نهضت های فرهنگی و هنری حکومت اسلام تأثیر بسزائی داشته اند.
 در سایه این فتوحات و ایجاد شدن وحدت و یگانگی بین ملت های مختلف
 این ناحیه وسیع و برطرف گردیدن خطوط مرزی چند فایده حاصل شد. یکی
 اینکه علما و حکمای هر کشور میتوانستند بدون وجود مانع و مشکلی بنواحی
 مختلف کشور وسیع اسلامی که مردمش با آنها هم زبان و هم کیش بودند رفت
 و آمد کنند. این امر در بسط و نشر علم و دانش البته بسیار مؤثر بود ولی
 نکته دیگری که از لحاظ موضوع مورد بحث ما دارای کمال اهمیت میباشد
 اینست که ممالک اسلامی در نتیجه این فتوحات بتدریج وسعت مییافت و
 مسلمانان با مردم قاره اروپا نزدیک میشدند و در اثر این نزدیکی مردم
 اروپا که عموماً در وضع ابتدائی زندگی میکردند تحت تأثیر فرهنگ و
 تمدن مشرق واقع شدند. بحث و تحقیقی که در بیت الحکمه و نظامیه بغداد
 و مدارس دمشق و قاهره و قرطبه راجع بفلسفه و حکمت و علوم صورت می-
 گرفت بسرعت در دورترین نقاط کشور پهنای اسلامی انتشار می یافت و کشور-
 های همجوار نیز از برکت فیض این نهضت عظیم فرهنگی متمتع میگرددیدند.
 پروفیسور لئو واینر^۱ استاد سابق دانشگاه هاروارد مینویسد که گتها
 اولین کسانی بودند که فرهنگ اسلامی را با خود بنواحی غربی اروپا بردند.
 طوایف مزبور که در نتیجه فتوحات و پیشرفتهای نیروهای اسلامی از اسپانیا
 گریخته بودند باقوام آلمانی پناه بردند و بجهت اطلاعات جدیدی که در
 فلسفه و هنر از فاتحین اسلام فرا گرفته بودند توجه و محبت قوم آلمان را بخود
 جلب کردند و آلمانیها هم ایشان را بخود راه دادند.

Prof: Leo Wlener, Contribution towards a History - ۱
 fo Arabico - Gothic Culture ,

گت‌ها که در ناحیه سنت گال^۱ واقع در شمال سوئیس و همچنین در سایر نواحی جنوبی آلمان مستقر گردیدند اصطلاحات و فرضیات علمی و فلسفی اسلامی را رواج دادند. در فرهنگ‌های زبان گوتیک و زبانهای انگلوساکسون تعداد زیادی از این کلمات و تعبیرات علمی و فلسفی را میتوان یافت. در شهرهای شمال ایتالیا نیز که در قرن هشتم و نهم میلادی محل اقامت قبائل گوتیک بود همین نفوذ موجود بود.

از طرف دیگر پادشاهان اروپا برای عقد قرارداد اتحاد و مودت و ایجاد رابطه اقتصادی بسرداران و فرمانروایان اسلام نزدیک میشدند و نمایندگان بین ایشان ردوبدل میشد. ایجاد این رابطه هم در ترویج فرهنگ و هنر اسلامی در اروپای غربی مؤثر بود.

صلیبیون نیز در انتقال فرهنگ و هنر خاورمیانه به اروپای غربی عامل مؤثری بودند. ولی مسلم است که تأثیر نفوذ فرهنگی در زمان صلح بیشتر و عمیقتر از زمان جنگ است.

در نتیجه ایجاد رابطه سیاسی رابطه اقتصادی نیز بین کشورهای اروپا و حکومت اسلامی برقرار شد. زبانهای اروپائی پر است از کلمات و تعبیراتی که در این دوره از عربی که زبان مشترک پیروان اسلام بوده است بزبانهای مزبور داخل شده است.

این ملاحظه‌ای اجمالی بود بتاریخ نفوذ فرهنگ و هنر خاور میانه در اروپا. حالا ببینیم در این نفوذ فرهنگی، موسیقی چه مقام و پایه‌ای را داشته است.

در سه قرن اول تاریخ اسلام که ارتباط مسلمانان با کشورهای اروپا بیشتر جنبه سیاسی و اقتصادی داشت نفوذ موسیقی بطور کلی بصورت انتقال سازها و آلات موسیقی صورت گرفت. آوازا و الحانی هم بهمین طریق بکشورهای اروپا راه یافت. در اسپانیا و پرتغال نام بسیاری از آلات و ادوات موسیقی تا قرن پانزدهم میلادی همان کلمات عربی بود که ریشه آنها را در بعضی از لغات امروزی مردم آن سرزمین هنوز هم میتوان یافت. از آن جمله کلمات عود^۲ و رباب^۳ و تنبور^۴ و النفیر^۵ و غناء^۶

۱ - St. Gall - ۲ Laud - ۳ Rabé Morisco - ۴ Tambor - A

۵ - Anafil - ۶ Cano

در برتقال نیز این نفوذ موجود است. در این کشور بعضی از اسامی آوازا نیز هنوز محفوظ مانده است از جمله آواز حداء (آواز کاروان) میباشد که ما آنرا بفارسی حدی میگوئیم .

رابطهٔ مسلمانان با مردم فرانسه از قرن سوم و چهارم هجری شروع شد و نفوذ مسلمانان در کشور مزبور در این دو قرن مخصوصاً زیاد بوده و با احتمال قوی شارلمانی^۱ واسطهٔ معرفی سازهای شرقی بمردم کشور خود و سایر کشورهای اروپای غربی بوده است.

خانم شله‌زینگر^۲ محقق مشهور موسیقی معتقد است که سازهایی که در بسیاری از کلیساهای معروف اروپا تا قرن دهم معمول بود در اصل از مصر و یا از کشورهای آسیائی بتوسط اعراب در اروپا رایج گردیده است، خوانندگان و نوازندگان دورهٔ گرد مسلمان از طریق اسپانیا و ایتالیا بکشورهای اروپا راه یافتند و نوازندگان دورهٔ گرد اروپائی آهنگهای آنها را اقتباس کردند و «تروبادور»ها که در مجالس جشن و سرور خود بسیاری از مراسم مسلمانان را عمل میکردند از این خوانندگان دورهٔ گرد نیز بنا برویهٔ اعراب استفاده میکردند.

فرانسویها نیز بسیاری از اسامی سازهای شرقی را در زبان خود داخل کردند که از آن جمله اسامی رباب^۳ و تقاره^۴ و تنبور^۵ و عود^۶ و بسیاری از اصطلاحات و اسامی دیگر را از مسلمانان گرفتند که ما فعلاً از شرح هر يك خودداری میکنم.

ایتالیا که بفرهنگ اسلامی نزدیکتر بوده بیشتر از ملل دیگر تحت تأثیر این نفوذ قرار گرفته است. در جزیرهٔ سیسیل و نواحی جنوبی شبه جزیرهٔ ایتالیا حتی از اوزان اشعار عرب نیز استفاده کرده اند. کلماتی از قبیل رباب^۷ و تنبور^۸ و قانون^۹ و اصطلاحات و تعبیرات دیگر در زبان ایتالیائی راه یافت. در دورهٔ جنگهای صلیبی نیز هیچ کشوری باندازهٔ ایتالیا تحت نفوذ فرهنگ اسلامی قرار نگرفت. بندرهای پیزا^{۱۰} و جینوا^{۱۱} نه تنها محل رفت و آمد کشتیهای صلیبیون بود بلکه عقاید و افکار تازه ای را که زوار مسیحی

۱ - Charlemagne - ۲ Miss Schlesinger - ۳ Rubebe - ۴ Naquaire - ۵ Tabour - ۶ Luth - ۷ Rebecca - ۸ Tambura - ۹ Canone - ۱۰ Pisa - ۱۱ Genoa

در دورهٔ دویست ساله این جنگ و کشمکش از خاور میانه با خود می آوردند از طریق بندرهای مزبور بخاک ایتالیا وارد می شد. نفوذ صلیبیون در اروپای غربی بحدی است که در این مقاله نمیگنجد و باید بمناسبتی دیگر مورد مطالعه قرار گیرد. قصداً فعلاً اینست که در کمال اختصار معلوم کنیم چگونه فرهنگ و هنر ایران و سوریه و آسیای صغیر بتوسط صلیبیون در اروپای غربی نشر یافت. جنگجویان مسیحی که فقط سازه‌های بادی ساده‌ای با خود همراه داشتند تحت تأثیر سازمان مفصل نوازندگان لشکریان اسلام قرار گرفتند و با سازه‌های مختلفی از قبیل نقاره و طبل و کوس و بالابان و چغانه و بوق و نفیر و سورنای و زمر آشنا شدند.

بسیاری از این سازه‌ها با اسم و رسم توسط اروپائیان اقتباس شد و کلمات قرینهٔ آن هنوز هم در زبانهای مختلف اروپا معمول میباشند و ما در صفحات پیش بعضی از آنها را ذکر کردیم.

نکتهٔ دیگری که توجه بآن در این مورد ضروری است اینست که دولت روم شرقی که تمدنش تا حد زیادی مرهون فرهنگ و تمدن دورهٔ درخشان ساسانی بوده است نیز در این نفوذ فرهنگی تأثیر فراوانی داشته است.^۱ در همان چینی که نفوذ سیاسی با قوت و شدت در سه قرن اول اسلام در جریان بود نفوذ دیگری نیز بتدریج شروع شد که از اولی بمراتب عمیقتر و مؤثرتر بود. تاریخ شروع این نفوذ گو که دیرتر بود ولی تأثیر آن بمراتب بیشتر از اولی گردید.

این نفوذ که از اواسط یا اواخر سدهٔ دهم میلادی آغاز شد عبارت بود از ترجمهٔ آثار ادبی و هنری حکما و دانشمندان اسلامی بزبان لاتین. کتابها و رسائل محمد ز کربای دازی و شیخ الرئیس ابوعلی بن سینا در طب و ابو عبدالله خوارزمی در ریاضی و الکندی و فارابی و ابن سینا و ابن رشد در فلسفه و حکمت همه بزبان لاتین ترجمه شد. ترجمهٔ این آثار در پیدایش نهضت عظیم و معروف رنسانس تأثیر فوق العاده‌ای داشته است.

جای تعجب است که با وجود کتابهای زیادی که علما و دانشمندان اسلامی دربارهٔ موسیقی نوشته‌اند بجز احصاء العلوم و دوسه کتاب دیگر از رسالات

۱- رجوع کنید بتاریخ قرون وسطای کبریج

مربوط بموسیقی ترجمه دیگری بزبان لاتین در دست نیست. دانشمندی که درسطور پیش نامشان ذکر شد همه در باب موسیقی کتابها و رسالاتی نوشته اند و چون ترجمه سایر کتابهای آنها بلاتن موجود است میتوان احتمال داد که از آثار آنها آنچه که مربوط بموسیقی بوده است نیز ترجمه شده ولی در کشاکش ایام و حوادث و سوانح روزگار از بین رفته است.

همانطور که متذکر شدیم در دوره قرون وسطی اسپانیا یکی از دو مرکز عمده تحقیق و تتبع و بحث و مطالعه بوده است. دانشجویان از اطراف و اکناف نقاط جهان بشهر قرطبه رو می آوردند که از محضر علما و دانشمندان اسلامی کسب فضیلت کنند. صدها رساله و کتاب که از زبان عربی بلاتن ترجمه شده و فعلا موجود است دلیل مسلم وجود این نهضت میباشد. کتابهای مزبور در مدارس و مکاتب اروپا سالیان متمادی جزء کتابهای درسی بوده و تدریس میشده است.

یکی از مشاهیر علما و هنرمندان ایرانی موسوم ابوالحسن علی بن نافع و معروف به زریاب مدرسه ای برای تحصیل و تحقیق در موسیقی در شهر قرطبه دایر کرده بود که در تمام دوره اقتدار و سیادت خلفای اموی اندلس این مدرسه مفتوح بود. زریاب از شاگردان اسحق موصلی بوده و بواسطه اختلاف نظری که بین او و استاد پیدا میشود خود را مجبور میبیند که از بغداد عازم قرطبه شود. زریاب در قرطبه مورد تعظیم و تکریم خلفای اموی اندلس واقع شد بطوریکه عبدالرحمن خلیفه پیاده باستقبال وی رفت و سالی ۴۰۰۰۰ سکه طلا بعنوان مقرری برای او تعیین کرد.^۱

از علمای بزرگ اسلام که آثارشان در موسیقی بزبان لاتین ترجمه شد مهمتر از همه ابونصر فارابی است که از مجموع آثار او درباره علوم مختلف هشت تا بزبان لاتین ترجمه شده و فعلا موجود است. از جمله این آثار یکی هم کتاب احصاء العلوم^۲ میباشد. از این کتاب دو ترجمه بلاتن موجود است که یکی توسط ژان از اهالی اشپلیه^۳ و یکی توسط ژرار از مردم کرمونا^۴ صورت گرفته است. نسخه ای از ترجمه ژرار مربوط بسده سیزدهم میلادی در کتابخانه ملی پاریس و نسخه ای از ترجمه ژان که آن هم مربوط بقرن سیزدهم میلادی

۱ برای اطلاع بیشتر در اینخصوص بمقاله اینجانب در شماره ۲۸ مجله ایران و امریکا اردیبهشت ماه سال ۱۳۲۷ تحت عنوان موسیقی در آثار ابن سینا مراجعه فرمائید.

۲ - De Scientus - ۳ Johh de Seville - ۴ Gerard de

Cremona

است در کتابخانه موزه بریتانیا موجود میباشد. ترجمه ژان درسال ۱۶۳۸ میلادی توسط یک کشیش اسکاتلندی که در دانشکده علوم الهی پاریس مقام استادی داشته چاپ و منتشر گردیده است.

فارمر دانشمند معاصر انگلیسی متن عربی قسمت مربوط به موسیقی کتاب احصاء العلوم را با ترجمه لاتین و ترجمه انگلیسی آن در رساله ای تحت عنوان «ترجمه آثار عربی فارابی بلاتین»^۱ منتشر کرده که بسیار نفیس میباشد. فارمر متن عربی این رساله را با مقایسه سه نسخه قدیمی موجود در کتابخانه مادرید و نسخه معرف به العرفان یا نسخه نجف و نسخه کتابخانه کوپرولو در اسلامبول مقایسه و چاپ کرده است و این نفیسترین و صحیحترین چاپی است که از فصل موسیقی احصاء العلوم موجود میباشد.

ترجمه کتاب احصاء العلوم تأثیر فوق العاده ای در حوزه علما و دانشمندان اروپا داشته است.

یکی از شاگردان ژرار موسوم به دانیال^۲ در ترویج کتاب احصاء العلوم فارابی در اروپا بسیار مؤثر بوده است.^۳ از آن پس بسیاری از علما و نویسندگان راجع به موسیقی عبارات و کلمات این دو مترجم سابق الذکر را عیناً در آثار خود نقل و نام فارابی را در ردیف اقلیدس و بطلمیوس و سنتاگوستن ضبط میکردند. نفوذ فارابی در اروپا تا اواخر قرن شانزدهم همچنان باقی بود. تأثیری که مبحث مربوط به موسیقی کتاب احصاء العلوم در جدول بندی و رویه بحث و تعریف و توصیف موسیقی اروپا کرده است بی اندازه زیاد است.

علم و هنر شرقی با اندازه ای مردم اسپانیا را بخود جلب کرده بود که کشیشهای مسیحی مضطرب شده بودند. یکی از کشیشهای قرطبه نوشته است که مسیحیها بیشتر وقت خود را صرف فرا گرفتن زبان و ادبیات و هنر اعراب میکنند و بکتابهای لاتین که مراسم دینی و مذهبی مسیح در آن درج است توجهی نمینمایند. بعضی از این مستعربهای اروپائی لباس عربی بتن داشتند. و امضای خود را بزبان عربی میکردند.

۱- Farmer, Al-Farabi's Arabic - Latin writings on Music.

۲- Danial of Morlay

۳- برای اطلاع بیشتر بفصل دوم کتاب تاریخ ادبی ایران تألیف پروفسور دادوارد

براون ترجمه آقای علی پاشا صالح استاد دانشگاه رجوع کنید.

موضوع مورد بحث اینست که نفوذ موسیقی خاورمیانه در موسیقی اروپا بچه صورت و ناچه حدود بوده است. از آنجا که ترجمه ای بزبان لاتن از کتابهای موسیقی دانشمندان اسلام بجز احصاء العلوم و رساله دیگری منسوب بفارابی موجود نیست و این نفوذ هم بعقیده عموم خاورشناسان مسلم است پس باید طریق دیگری اندیشید که ما را بمقصود هدایت کند و وجود این نفوذ را مدلل سازد.

فارمر معتقد است که برای حل این موضوع باید با اشارات و کنایاتی که احياناً در کتابهای لاتن در باره موسیقی موجود است توجه کرد و ریشه آنها را دریافت.

مثلاً فارمر چنین اظهار میکند که تقسیم اصوات گام به هشت صدا و نامیدن هر صدا بایکی از حروف ابجد مسلماً مربوط بنفوذ اسلام است چون قبل از این تاریخ این نوع قراردادها سابقه نداشته است.

راجع باصطلاحات موسیقی و اسامی سازها و تعبیرات دیگری که باین طریق در اروپا رواج یافته در مقاله دیگری بعدها مفصلاً صحبت خواهیم کرد.

آلات موسیقی قدیم ایران

و دیگر کشورهای خاورمیانه

شهرتگاه علوم ۴ دانی و مطالعات فرهنگی

رتال و باب نام انسانی

در شماره آینده